

**INFOSERVIS ZA PROMOCIJU SURADNJE I RAZUMIJEVANJA
REGIONALNE PARALELE**

19. 01. 2006.

broj 3

TEMA BROJA:

CIJENA RATA

Postoji li uopće cijena rata i da li je ona mjerljiva? Poslijeratne analize uglavnom govore o ljudskim žrtvama i materijalnim štetama, ali ni ti aspekti još nisu do kraja istraženi i objektivno dokumentirani, te su vrlo često predmet manipulacija i prigodnih (zlo)upotreba. S druge strane, civilizacijske, socijalne ili razvojne štete koje je donio ili ostavio rat, nedovoljno su u žiži javnog interesa i znanstvenih istraživanja. Njihove posljedice i utjecaji u našim poslijeratnim društvima nedovoljno su osviješteni.

Uz teške traume neposrednog stradanja, stvarnost obilježavaju i teške posljedice društvenog zaostajanja ili negativnih metamorfoza koje su se duboko usjekle u tkivo društva, u njegovo funkcioniranje i sustav njegovih vrijednosti, i koje u mnogočemu negativno determiniraju poslijeratni oporavak i poslijeratni razvoj. Suočavanje s ovim posljedicama rata tim je važnija jer se samo njihovim prevladavanjem može početi graditi stabilan mir.

Korištenje i objavljivanje svih tekstova iz ovoga biltena u cijelosti ili dijelovima slobodno je uz navođenje izvora.

Tekstovi su dati u svojim izvornim jezičnim varijantama, a prilikom njihova objavljivanja slobodno je prilagođavanje jezičnim standardima sredine u kojima se objavljuju.

I Bosna i Hercegovina

1.

BEZ KONKRETNIH BROJKI

Amir Sužanj

Ma koliko to neljudski zvučalo, prava konfuzija kada je riječ o broju žrtava rata u Bosni i Hercegovini u velikoj mjeri je vještački stvorena. Podaci o ubijenim i danas su vrlo pogodna tema za dnevno-politička manipuliranja, pogotovo među pojedinim političkim snagama koje su i danas na vlasti, a u suštini predstavljaju samo loše prikrivene strukture koje su kreirale i vodile rat. Tako se čak i u ovom vremenu pominju veoma raznoliki brojevi žrtava, uglavnom prema potrebama u političkim razračunavanjima i u procesima prikupljanja podrške glasača.

2.

KOLOPLET ZLA

Dušan Babić

Pretvaranje konstitutivnih naroda u faktičke manjine je takođe skupa cijena ovog rata. A sve to prati svakodnevno kršenje temeljnih ljudskih prava. Pod predtekstom demokratizacije društva, agresivni politički klerikalizam sve više uzima maha. U neprirodnoj sprezi s političarima, zavađaju se narodi, pothranjuje mržnja i ksenofobija, produbljuju etničke i nacionalne frustracije, stvarajući najmanje poželjan ambijent predpolitičkog društva.

II Hrvatska

1.

Intervju s Ozrenom Žunecom, profesorom sociologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu

SOCIJALNE I POLITIČKE ŠTETE VEĆE SU NEGO MATERIJALNE

Stojan Obradović

Premda se materijalne štete koje je hrvatsko društvo pretrpjelo u proteklom ratu mjere desecima milijardi dolara, one su, smatra prof. Žunec, ipak sekundarni problem. Socijalne i političke posljedice i štete koje je ostavio rat puno značajnije i dugotrajnije djeluju na ljude i društvo. Hrvatsko poslijeratno društvo puno je frustracija, a obilježava ga i svojevrsni nihilizam koji nije samo posljedica rata već niza negativnosti koje su se u društvu zbivale iza "kulisa" rata. U tim okolnostima, poseban problem je i činjenica da hrvatske političke elite ne znaju i ne uspijevaju pokrenuti pozitivnu društvenu energiju, te ukupni društveni oporavak, razvoj i put u europsku budućnost negativno obilježavaju pasivnost i fatalizam.

2.

PUCAJU MINE, ALI I LJUDI

Goran Vežić

Rat u Hrvatskoj još uvijek traje u novinskim crnim kronika. U njima su vijesti o minama iz rata koje pucaju, ali i o ljudima iz rata koji "pucaju". Dok je u ratu poginulo sedam i po tisuća hrvatskih vojnika, u miru ih se ubilo tisuću i po! Za nastavak rata deset godina nakon njegova kraja oružja ima dovoljno - početkom ovog desetljeća policiji su građani dobrovoljno predali oružja dovoljnog za naoružavanje tri - četiri brigade.

III Srbija i Crna Gora

1.

KOLIKO NAS KOŠTA RAT?

Goran Svilanović, predsedavajući Prvog radnog stola Pakta za stabilnost jugoistočne Evrope

Rat nas košta neprocenjivo. I nikad neće prestati da nas košta. Na tu, neprocenjivu cenu rata treba dodati i cenu nedovršenog mira. U kojem, na žalost, ne postanu svi generali ni nakon bitke. A mnogi drugi to ostanu, uprkos porazu koji su pretrpeli i zločinu koji su dopustili. Oni i dalje vode ozbiljan tinjajući rat protiv svih onih koji bi da rane zacele, koji bi da se vinovnici kazne, protiv svih koji žele prekid sa strukturama i mehanizmima koji su do rata doveli.

Teško je usled tog tinjajućeg sukoba da, ovako umorni i razbijeni, uopšte i shvatimo kako izgledaju region i svet u koji hoćemo da se vratimo. Treznimo se sporo u društvu koje ponovo počinje da liči na ono koje je bilo rasad sukoba. Potreban nam je novi politički pristup koji će definisati nove državne interese, a pre svega ih pomeriti sa apstraktnih ili zastarelih pojmova integriteta i suvereniteta ka interesima građana. Novi Ustav. Novi identitet. I Srbije i regiona. To je i jedini način da ublažimo posledice svih pogrešnih politika iz nedavne prošlosti, koje dolaze za naplatu.

2.

PROJEKTANTSKE GREŠKE ILI LUKAVSTVO NACIONALISTIČKIH UMOVA

Zlatibor Vučinić

Ratničkom razrešenju jugoslovenske državne krize prethodile su žestoke konfrontacije nacionalnih političkih elita oko ključnih pravaca društvenih promena. Slobodan Milošević, kao vodeća politička ličnost Srbije, upozorava 1990. godine: "Na dnevnom redu nije diskusija, na dnevnom redu je istorija". Dramatični događaji u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Srbiji i Crnoj Gori pokazali su, osim ostalog, da su vladajuće nacionalističke oligarhije uspele da razbiju i najmanje čestice civilnog društva.

Svi ratovi u kojima Srbija "nije učestvovala", a koji su završeni jedinim sukobom na njenoj teritoriji, onim na Kosovu i NATO bombardovanjem, ostavili su posledice za čije je otklanjanje potrebno bar dvostruko vreme od onog u kojem su nastajale: prema zvaničnim podacima Izvršnog Veća Vojvodine, privreda Pokrajine je u 2004. godini zabeležila nivo od 49,9 odsto u odnosu na privredni rast iz 1989. godine.

Petnaest godina namenjenih razvoju "iskoristili" smo da prepolovimo jednom već dostignuti stepen razvoja.

IV English Summary

I Bosna i Hercegovina

1.

BEZ KONKRETNIH BROJKI

Amir Sužanj

Krvava zbivanja u Bosni i Hercegovini od '92. do '95. godine, kakva Evropa nije vidjela još od završetka Drugog svjetskog rata, učinila su pustoš ne samo u materijalnim bogatstvima ove zemlje, nego i u svim drugim segmentima društvenih zbivanja. Ni deset godina nakon završetka rata još se ne zna broj ubijenih ljudi u Bosni i Hercegovini, a pokušaji procjene materijalnih gubitaka toliko su rijetki da se niko i ne usuđuje iznositi bilo kakve podatke.

Ma koliko to neljudski zvučalo, prava konfuzija kada je riječ o broju žrtava rata u Bosni i Hercegovini u velikoj mjeri je vještački stvorena. Podaci o ubijenim i danas su vrlo pogodna tema za dnevno-politička manipuliranja, pogotovo među pojedinim političkim snagama koje su i danas na vlasti, a u suštini predstavljaju samo loše prikrivene strukture koje su kreirale i vodile rat. Tako se čak i u ovom vremenu pominju veoma raznoliki brojevi žrtava, uglavnom prema potrebama u političkim razračunavanjima i u procesima prikupljanja podrške glasača.

Različita istraživanja - ako se to uopšte može tako nazvati - provedena na nekoj vrsti nacionalnog principa, dovela su do nesrazmjernih podataka o broju ubijenih i udaljila Bosnu i Hercegovinu od istinske spoznaje konačnih rezultata rata. Zbog toga je i prvi projekt, koji je odstupio od uobičajene logike nacionalnog prebrojavanja, izazvao veliku pažnju i različite komentare. Ipak, kako vrijeme prolazi, podaci Istraživačko-dokumentacionog centra u Sarajevu sve češće se uzimaju kao najozbiljniji i najmjerodavniji kad je riječ o broju žrtava. Direktor Centra Mirsad Tokača vjeruje da će se na kraju tog jedinstvenog istraživačkog projekta doći do broja koji će biti veoma blizu stvarnom stanju.

«Mi smo krajem prošle godine u bazi imali više od 94 hiljade imena. Mjesečno smo imali rast od otprilike hiljadu imena, tako da očekujemo da bi do kraja projekta mogli doći do oko 100 hiljada imena građana Bosne i Hercegovine, koji su ubijeni u periodu od 92. do 95. Sama ta činjenica već za sebe dovoljno govori o gubicima. Dakle, imati broj od - već sada možemo reći - više od 100 hiljada ubijenih građana, znači suočiti se sa stravičnim gubicima. Naravno, bilo je različitih pristupa, uglavnom baziranih na grubim procjenama, koji iza sebe nisu imali ovakvu vrstu istraživanja kao što mi imamo. Naš pristup je na neki način eliminirao grube procjene i mi smo se zapravo fokusirali na to da imamo identitet – imena i okolnosti pod kojima su ljudi ubijani».

Ovaj pionirski poduhvat istraživanja ljudskih gubitaka u Bosni i Hercegovini doživio je snažna protivljenja i neargumentirana osporavanja upravo zbog činjenice da na neki način ruši postojeću koncepciju, ne samo u političkom, nego i u širem društvenom smislu. Političke struje, kojima nije dovoljno to što su manipulirale ljudima u ratu, nego su nastavile zloupotrebljavanje čak i broja ubijenih ljudi, putem različitih udruženja, a često i direktno, nastojale su onemogućiti rad centra. Teško je naći bolje pokazatelje s kakvim se zapravo poteškoćama suočavaju ljudi koji nastoje doći do realnih podataka. Direktor Tokača, međutim, smatra kako je to nezaobilazna posljedica drugačijeg poimanja istraživanja ljudskih gubitaka.

«Ja mislim da su ti otpori i opstrukcije sve manji. Zapravo, ono što je važno istaći jeste da smo mi odstupili od jedne uobičajene šeme koja je vladala u Bosni i Hercegovini svih ovih postdejtonskih godina, a to je da smo imali etnički pristup u problemu ratnog zločina i problemu žrtava. Dakle, mi smo krenuli za tim da istražujemo problem žrtava, bez obzira kojem etnosu oni pripadali. Mislim da se ljudi sada manje-više sa nama slažu jer, vidite, nisu sve žrtve pripadale određenim etnosima. Jedan posto žrtava otprilike je pripadalo nekim drugim etnosima (99 posto su bili Bošnjaci, Srbi i Hrvati – op.aut.), ali ako vi radite na etničkom principu, onda imate samo jedan pristup, jednu stranu istine. U BiH imate bar četiri strane, četiri grupe žrtava, ako ne i više. Čak i u ovih jedan posto imate više etnosa. Ako želite da budete ozbiljan istraživač, ne možete raditi na tom principu. Mi smo od tog odstupili. U određenom trenutku imali smo i opstrukcija i

neslaganja i sumnjičavosti, međutim, već sada mogu reći da se situacija mijenja u našu korist i da će ljudi sve više prihvatati taj pristup».

Uprkos činjenici da se ništa ne može mjeriti sa ljudskim životima i da je zbog toga određivanje broja ubijenih apsolutni prioritet, nema nikakve sumnje da bi na nekom drugom području već odavno bilo poznato i koliki su materijalni gubici. Međutim, ako bi neko samo pokušao doći do takvih podataka u Bosni i Hercegovini, shvatio bi da niko živ u ovoj zemlji nema ni približnu predstavu o štetama i da bi se, uzimajući neku od postojećih procjena, našao u opasnosti da pogriješi na isti način kao i u slučaju ljudskih gubitaka. Čak i najeminentniji ekonomski eksperti, poput Dragoljuba Stojanova ili Rajka Tomaša, ne usuđuju se govoriti o bilo kakvim brojevima i priznaju da nikad nisu vidjeli neko istraživanje, koje bi na cjelovit način prikazalo materijalne gubitke. I oni upućuju na podatke Istraživačko-dokumentacionog centra. Međutim, nije dovoljno sjesti i izračunati približnu vrijednost nekadašnjih kapaciteta i resursa koji su uništeni. Nužno je izračunati i koja je izgubljena dobit, odnosno šta je otpila razvojna komponenta.

«Gubici na tom području su također ogromni i njihovo sagledavanje zahtijeva složena istraživanja, koja se ponovo nadovezuju na ljudske žrtve», smatra Tokača i dalje kaže: «Možete sada pretpostaviti koji bi to bio materijalni nivo kad bi se pravile kvantifikacije, mada se ljudski život ne može mjeriti na taj način. Ali hajde, recimo, da tih sto hiljada ljudi posmatramo kao ekonomski resurs... Koji bi društveni proizvod mogli napraviti da su živi i da svih ovih godina radili, jer se radilo uglavnom o kategoriji ljudi koji su bili ekonomski sposobni da privređuju, da rade, da proizvode!!! U toj broji od 100 hiljada, deset posto su žene. Dakle, uzmite i ono što se u nauci smatra demografskim gubitkom - da smo imali reprodukciju, o kakvim se finansijskim pokazateljima moglo raditi. Prema tome, ljudski gubici su ključni dio gubitaka Bosne i Hercegovine i mogu se izraziti prilično precizne kvantifikacije ako isključimo činjenicu da ljudski život nema cijenu, da se nijedno ime ne može finansijski izraziti. Međutim, može se izraziti ono što je eventualno njihov doprinos razvoju društva».

Bosna i Hercegovina je još isuviše daleko od savremenog svijeta i mjerila koja tamo vladaju. Ako je na neki način moguće shvatiti da se pronevjere i pljačke okvirno mjere milionima maraka, a nezaposleni također stotinama hiljada, onda je jednom građaninu Bosne i Hercegovine teško prihvatiti činjenicu da se i deceniju nakon rata i mrtvi mjere kako kome padne na pamet i kako kome treba. U takvom ambijentu i podaci o materijalnim razaranjima postaju neka vrsta taoca političke i društvene situacije, pa niko u ovoj zemlji nije u stanju ni da pomisli kako može dokučiti takve visine. Ma koliko to izgledalo neprirodno, u nestalnoj i varljivoj bosanskoj stvarnosti to je jedini opipljiv i siguran rezultat potrage za cijenom koju je Bosna i Hercegovina platila u vrijeme rata.

2.

KOLOPLET ZLA

Dušan Babić

U nekoliko milenija usmene tradicije, a onda i pisane istorije, rat je imao dominantno mjesto, iz prostog razloga, što su ljudi tek u kraćim vremenskim razdobljima živjeli u miru, a sve ostalo je bio rat, o čemu govore najstariji tragovi materijalne i duhovne kulture.

Najprije su bivale isklesane ili izgravirane siluete životinje, čak iz ledenog doba, o čemu i danas svjedoči čuvena pećina Altamira, u španskoj provinciji Santander. Zatim detalji iz lova, a onda i ratni pohodi. Lov, odnosno borba za plijen, predstavljala je neposredan motiv sukoba, najprije među plemenima, a onda i narodima i državama.

Naravno, ni ovi balkanski prostori nisu bili izuzetak, naprotiv.

Bosna i Hercegovina je tokom vijekova svjedočila sudare civilizacija, sukobe raznorodnih interesa i krvave ratove, uključujući i ovaj posljednji, na samom kraju dvadesetog vijeka.

Zadnjim ratom iscrtane su unutrašnje granice po etničkim linijama, koje su spletom brojnih okolnosti bivale podebljane u post-ratnom periodu. Cijena ovog zadnjeg rata je ogromna. Ljudski životi su nenadoknadivi. Materijalna razaranja se mogu sanirati. Međutim, ostaje socio-psihološki i psihološki aspekt, čiji se ožiljci i barijere teško, ili nikako otklanjaju.

150 godina nakon Američkog građanskog rata, podjele i animoziteti na crti Sjever - Jug su još na sceni. I to unutar jednog naroda. Španski građanski rat nije do kraja otklonio podjele i nepovjerenje, takođe unutar jednog naroda. Nevidljivi zid još uvijek dijeli istočne od zapadnih Njemaca. Mnoštvo je ovakvih ili sličnih primjera širom planete.

Šta tek onda reći za BiH. Deset godina nakon završetka rata izbjegli Hrvati iz srednje Bosne, u kontejnerima i udžericama nadomak Čapljine, govore u mikrofon TV reporteru kako ne žele da se vrate. Iz bezbroj razloga. Nažalost, najuvjerljiviji razlozi su zapravo psihološke barijere, koje se teško ili nikako uklanjaju. Slično razmišljaju krajinski Srbi pometeni u «Oluji» '95. godine, a sada u Republici Srpskoj traže stalni boravak. Ovu neveselu sliku Bošnjaci dijelom nastoje izbrisati, odlučni da se vrate u svoje predratne domove.

Stanje i razvoj političkih odnosa u BiH, ali i u njenom neposrednom susjedstvu, ne idu naruku uklanjanju, već do neba podignutih psiholoških barijera.

I to je cijena, ili posljedica ovog rata, bez obzira na retoričku finesu.

Mitomanija i atavizmi

Segregacija u obrazovanju, odnosno zasebne škole, makar i pod jednim krovom, preskupa je cijena koju plaća mladi naraštaj, po prirodi svoje pozicije, uzdanica i kohezioni faktor svakog normalnog društva.

Pretvaranje konstitutivnih naroda u faktičke manjine je takođe skupa cijena ovog rata. A sve to prati svakodnevno kršenje temeljnih ljudskih prava.

Pod predtekstom demokratizacije društva, agresivni politički klerikalizam sve više uzima maha. U neprirodnoj sprezi s političarima, zavađaju se narodi, pothranjuje mržnja i ksenofobija, produbljuju etničke i nacionalne frustracije, stvarajući najmanje poželjan ambijent predpolitičkog društva.

Naravno, barijere i animoziteti nisu s neba pali.

Do konca pedesetih godina prošlog vijeka Njemcima je dekretom bio zabranjen pristup Kragujevcu i Kraljevu, radi počinjenih zločina prema civilnom stanovništvu u Drugom svjetskom ratu. Svakog oktobra na Šumaricama se bilježio tzv. Školski čas, u znak sjećanja na hiljade pobijenih đaka i njihovih nastavnika. Jednoj od komemoracija prisustvovali su književnici Branko Ćopić i Skender Kulenović. U jednom trenutku, Ćopić upita Kulenovića: «Da li ćemo ikada moći oprostiti Njemcimač», na što je ovaj kratko odgovorio: «Hoćemo Njemcima, ali nećemo Turcima ...»

Nakon počinjenog masakra u Srebrenici avgusta 1995. godine, Ratko Mladić je u kamere izjavio kako je to bila osveta «Turcima» za ugušenu bunu protiv dahija!

Kosovski mit još uvijek prožima i opterećuje najveći dio srpske ruralne populacije, što je dijelom imalo efekat katalizatora, odnosno posredno inspirisalo na zločine prema nesrpskom stanovništvu. Drugi, krupni plan je bio izavanje računa za Jasenovac i ostala srpska stratišta tokom Drugog svjetskog rata. Ukratko, mitomanija i atavizmi kao preteško breme.

U relativno kratkom vremenskom periodu, četiri međunarodna ugovora su ostavila dubok trag u današnjoj BiH:

- Berlinski kongres 1878.
- Versajska konferencija 1918.
- Konferencija u Jalti 1945. i
- Dejtonski mirovni sporazum 1995.

Ove istorijske markere postavljam u kontekstu dileme – da li je uopšte vrijedilo ratovatič A još više u kontekstu gotovo opšte saglasnosti, kako smo u ovom ratu – svi gubitnici!

Rat je bio bolji ...

Parafraziranje Dostojevskog, kako nijedna ideja nije vrijedna dječije suze, podrazumijeva puni besmisao rata. Nažalost, rat i nadalje ostaje izvjesna opcija, ne samo na ovim prostorima, već i znatno šire. Da paradoks bude veći, rat je za mnoge omiljeno stanje. Ratna retorika se provlači i u mirnodobsko doba. Reporter sa sportskih terena govori o «rovovskoj borbi». Čak se i šahovska igra u određenim fazama opisuje kao rovovsko nadigravanje. Ako nas neko požuruje da nešto uradimo, spremni smo odbrusiti: »Nije rat!«

Lament nad ratom se provlači i kroz književna djela: «Rat je bio bolji» Miodraga Bulatovića, ili «Menuet za gitaru» Živojina Pavlovića. Poema «Ćeraćemo se još» Matije Bečkovića prožeta je nikad ugaslim duhom nedovršenog rata na ovim prostorima.

Uz borbu za teritorije, pljačka je bila druga bitna značajka ovog rata. Otuda i uzdisaji, u stilu «nisam dovoljno jamio ...»

Meritorni nalazi govore kako je tzv. post-traumatski sindrom silno predimenzioniran, naročito u susjednoj Hrvatskoj. Rečeni sindrom je zapravo često drugo ime za «rat je bio bolji» uzdah ...

Najgorljiviji pobornici rasturanja Titove Jugoslavije ne priznaju kako sporovi koji su doveli do raspada zajedničke nam otadžbine, zapravo nisu riješeni. Naprotiv, manifestuju se u još zaoštrenijoj formi, stvarajući stanje faktičke nepodnošljivosti. I to je ogromna cijena ovog rata.

Ipak kriza bh. identiteta ostaje pitanje svih pitanja. Ona je bila uzrok rata, a sada se manifestuje kao bitan remetilački faktor, odnosno faktor nestabilnosti zemlje. Ideja bosanske nacije, inaugurisana na Trećem saboru SDA (Sarajevo, 13. oktobra 1991.), objašnjavala se tezom pozitivnosti tzv. državnog nacionalizma i negativnosti etničkog, ali se istovremeno prenebregavala činjenica, po kojoj se jedna etnija, identifikuje s državom, što je drugo ime za unitarizam. BiH može opstati samo kao tronožac, te svaka konfrontacija: (1) jedno protiv dvoje, (2) dvoje protiv jednog, te (3) svako protiv svakog, predstavlja negaciju BiH.

Naravno, ovim nije iscrpljen preskupo plaćen katalog rezultata i promašaja koje je nagomilao ovaj rat, što cinici često formulišu kao – kolateralna šteta.

II Hrvatska

1.

Intervju s Ozrenom Žunecom, profesorom sociologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu

SOCIJALNE I POLITIČKE ŠTETE VEĆE SU NEGO MATERIJALNE

Stojan Obradović

Koliko znanstvena istraživanja i verifikacije nedavnih sukoba na području bivše Jugoslavije, njihovih uzroka ali i posljedica mogu doprinijeti prevladavanju poslijeratnih tenzija, blokada pa i predrasuda?

- Po definiciji objektivna i vrijednosno neutralna, znanost bi trebala imati značajan utjecaj na prevladavanje poslijeratnih tenzija time što bi smireno, bez predrasuda, podržavanja stereotipa i opredjeljivanja, rekonstruirala uzroke rata i same ratne događaje od kojih su mnogi i danas nerasvijetljeni pa i mistificirani. U tom pogledu može se u Hrvatskoj primijetiti određeni napredak jer su se počele pojavljivati značajne, opsežno dokumentirane studije o nekim aspektima rata, a nije zanemarivo ni to da su kontroverzne teze o naravi rata i njegovim akterima počele dolaziti sve više iz krugova znanstvenika a ne političara i da su izazvale uzrujane diskusije upravo u znanstvenim a ne političkim krugovima. Međutim, još uvijek postoje ozbiljne prepreke za učinkovitije sudjelovanje znanosti u raščišćavanju pitanja o ratu. Jedna od njih je paradoks da u Hrvatskoj postoji akt vrhovne političke vlasti – jedna deklaracija Sabora iz 2000. godine – koji propisuje način na koji rat treba definirati i tumačiti, što znanstvenika koji ima građansku odgovornost potencijalno dovodi u opasnost da mora birati između lojalnosti legitimnom političkom poretku i nalaza vlastitih istraživanja. Nadalje, činjenica da je sadašnja generacija znanstvenika bila svjedokom a nerijetko i sudionikom ratnih zbivanja uzrokuje određenu apologetičnost prema vlastitoj strani koju je i samim znanstvenicima teško prevladati pogotovo kad je u pitanju «veliki narativ» o cjelini rata koji je uvijek u određenoj mjeri uvjetovan društvenom konstrukcijom smisla povijesnih procesa. U istraživanjima konkretnijih događaja i fenomena moguće je postići veću objektivnost, kao što pokazuju rezultati nekih socioloških istraživanja kojima je utvrđeno da međuetnička netolerancija nije mogla biti uzrok nego da je posljedica rata. Mislim, međutim, da nadobudnija očekivanja da znanost bude jedan od ključnih čimbenika prevladavanja poslijeratnih napetosti nisu odviše realna. Znanost

može biti samo jedno od sredstava za postizanje toga cilja budući da je diseminacija njenih rezultata izvediva samo preko posrednika od kojih ovisi kako će rezultati i poruke biti prihvaćeni i koliki će utjecaj imati. Hi-kvadrati iz istraživanja o stupnju međuetničke tolerancije teško mogu izravno utjecati na odnose među ljudima u konkretnoj zajednici i spriječiti, primjerice, međuetničke napade li mržnju. Imamo i razmjerno nedavni primjer istraživanja Žerjavića, Kočovića i drugih koji su davno prije rata utvrdili da u Jasenovcu nije moglo biti ubijeno 700.000 ljudi, ali je ipak devedesetih godina i dalje bila u opticaju ta brojka (pa i mnogo veće) te je time dokazivana «genocidna narav» Hrvata i legitimirani pobuna i rat. Treba imati u vidu da se, zahvaljujući ponajprije djelovanju Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), još uvijek i izvan znanosti utvrđuje tko je u ratu što radio, kako je rat započeo, kako se odvijao i kako je završio, tako da možemo reći da postoji određena kompeticija u rekonstrukciji društvenih i povijesnih procesa između znanosti i pravosuđa. Pri tome je mogućnost utjecaja znanosti na pravosuđe iz političkih ali i metodologijskih razloga dosta ograničena. Kako pokazuje rašireno uvjerenje da MKSJ «piše povijest», sudbeni pravorijeci predstavljaju se kao mjerodavne «istine». No njihovo je važenje naglašenije u sadašnjosti, dok će rezultati znanstvenih istraživanja imati veći utjecaj u dugoročnoj perspektivi, ali i to govori o ograničenim mogućnostima neposrednog utjecaja znanosti na procese poslijeratnih smirivanja.

OGRANIČENI UTJECAJ ZNANOSTI

U kom pravcu i na koji način bi bilo realno ta istraživanja usmjeriti?

- Zadaća ima mnogo. Ponajprije je potrebno prikupljati dokumentaciju temeljem koje se događaji i procesi mogu rekonstruirati i tumačiti. Mnogi ključni događaji po naravi stvari nisu dokumentirani i moguće ih je rekonstruirati samo indirektno. Što je više raspoloživih vrela, to će i ocjene biti cjelovitije. Drugo, motivacije i ponašanja aktera rata potrebno je nastojati razumjeti iz njihove vlastite perspektive, a ne samo iz sklopa predstava njihovih antagonista. To je ključna pretpostavka boljeg razumijevanja uzroka događaja i razloga ponašanja i nipošto ne znači političko ili moralno opravdanje ponašanja. Moje istraživačko iskustvo pokazuje da se na tom putu otkrivaju daleko «nepovoljnije» istine nego što ih nude paušalne predstave stvorene na drugoj strani. Treći moment je potreba da se sukob osim na generalnoj razini, tamo gdje uključuje strategije i odluke političkih vođa, sagleda i na daleko «prizemnijoj» razini, iz perspektive običnih ljudi gdje stvari nisu tako jednostavne i crno-bijele kao u općim crtama i koje upravo omogućavaju kompleksniji uvid u događanja. Ipak mislim da je temeljni pravac istraživanja u demistifikaciji političkih praksi i dekonstrukciji ideologija koje su pokrenule i održavale rat. Zbog toga će u istraživanjima rata osim povijesne struke morati biti zastupljene i druge znanosti, primjerice sociologija i politička odnosno kulturna antropologija.

U kojoj je mjeri, da tako figurativno kažemo, "istina o ratu" uvjet normalizacije odnosa u regiji odnosno među državama koje su bile u sukobu?

- Imajući u vidu ograničene mogućnosti utjecaja znanosti na političku stvarnost, postoji mogućnost da se politički motivirane «istine» dulje zadrže u opticaju. Politika ipak snosi glavnu odgovornost za normalizaciju odnosa. Njene zadaće su suzbijanje radikalizama i ekstremizama, procesuiranje ratnih zločinaca, razvoj demokratskih odnosa i poboljšanje položaja manjina u vlastitoj sredini, te unaprjeđenje regionalne suradnje s dojučerašnjim antagonistima. Ne treba zaboraviti da je baš suočavanje s prošlošću jedan od onih ključnih procesa koji mogu i trebaju dovesti do sagledavanja vlastite uloge i uloge drugih i da je to svakako glavna pretpostavka za smirivanje strasti i normalizaciju odnosa. Tu «istine o ratu», premda mogu biti vrlo traumatske kao što pokazuje šok koji je u Srbiji izazvalo prikazivanje videozapisa o likvidacijama nakon pada Srebrenice, igraju vrlo važnu ulogu. Činjenica je da utvrđivanje i najmračnijih istina kooperativno povezuje ljude. To se osobito dobro vidjelo prilikom suđenja u Beogradu za zločine na Ovčari gdje je postojala interakcija pravosuđa, nevladinih organizacija i rodbine žrtava, pri čemu je bilo značajno da je rodbina žrtava iz Hrvatske pozitivno ocijenila djelovanje i srbijanskog tužiteljstva i nevladinih organizacija te prihvatila pravorijek suda države koja je zapravo odgovorna za situaciju u kojoj je do zločina došlo.

SUPROSTAVLJANJE " BANALNOSTI ZLA "

Da li se puna demokratizacija društava koji su bili u ratu može ostvariti bez kritičkog i objektivnog vrednovanja onoga što se dogodilo?

- Naravno da ne. Kritičko i – koliko je to moguće – objektivno vrednovanje onoga što se dogodilo samo je po sebi indeks demokratizacije društva jer dokazuje da je u tom društvu moguće autonomno djelovanje. Utvrđivanje činjenica bitno je međutim i zato da bi se promicale vrijednosti čije prihvaćanje može spriječiti ponavljanje ratnih užasa. Upozorio bih na fenomen «banalnosti zla», naime činjenicu da neki puta cijela društva mogu toliko moralno degenerirati da progoni onih koji se percipiraju kao nepoželjni «drugi» postaju normalni i društveno prihvatljivi. Poredak u kojem su takve stvari moguće potrebno je stigmatizirati kako bi postalo jasno da se radi o kriminalnom poretku premda su u njegovim zločinima sudjelovali i inače normalni, štoviše ugledni pojedinci. Važno je da se takve stvari mogu rano otkriti i prepoznati kad se opet pojave.

Kako u tom kontekstu vidite odnos politike prema tim pitanjima i njenu moguću ulogu?

- Politika mora jasno raskinuti s ratnom prošlošću u onom dijelu u kojem je bila generator zala i stradanja. U Hrvatskoj ti su procesi poodmakli, kako pokazuje i spremnost establišmenta da u Haag, čak i pod cijenu sukoba s raspoloženjem stanovništva i svojim dojučerašnjim istomišljenicima, otpremi i one koji predstavljaju simbole borbe za opstanak, kakav je general Gotovina. U Srbiji je situacija drugačija i iz svih raspoloživih informacija je vidljivo da politika i dalje nastoji oko zaštićivanja najistaknutijih ekspanzionističkih zločinačke politike bivšeg režima. Bit će zanimljivo vidjeti što će pokazati Mladićev zdravstveni karton ako ga vlasti Srbije i Crne Gore «pronađu» i dostave Haagu koji ga ovih dana potražuje – tada će se znati kada je sve, gdje i tko zbrinjavao Mladića i to će vrlo vjerojatno pokazati da se ni današnji režim ne može iskoprcati iz prošlosti.

Da li se o hrvatskom društvu još može govoriti kao poslijeratnom i postkofliktnom društvu i koja bi bila glavna obilježja takvog društva i posljedice na njegov razvoj?

- Hrvatsko društvo je u više aspekata, i objektivno i subjektivno, poslijeratno društvo. Rat je traumatsko iskustvo u kojima su na obje strane poginuli pripadnici preko dvadeset tisuća porodica. Ratne migracije bile su velike i promijenile su živote kako stotina tisuća hrvatskih prognanika tako i značajnog broja pripadnika srpske manjine. Materijalne štete, premda procijenjene na desetine milijardi dolara, po mom su sudu ipak sekundarni problem. One su s jedne strane, primjerice u obnovi stambenih jedinica i komunalnoj infrastrukturi, razmjerno brzo sanirane, a s druge je strane predratno gospodarstvo ionako velikim dijelom ekonomski uništeno pa ni ratna razaranja tvornica nisu toliko bitna. Štete na ljudima, njihove psihičke traume, njihova socijalna iskorijenjenost iz sredine koju su morali napustiti, ali i veliko nepovjerenje, osjećaj pretrpljene nepravde i izostanak satisfakcije za mnoga zlodjela koja iz raznih razloga ostaju nekažnjena, još će dugo određivati razmišljanja i stanje ljudi. S hrvatske strane u ratu je sudjelovalo kojih četiri stotine tisuća branitelja i veliki broj njih je nezadovoljan načinom na koji se tretiraju sam rat i njihov doprinos nacionalnom opstanku i stvaranju države. Kako će vrijeme odmicati tako će i u nacionalnom sjećanju blijedjeti slika rata kao ključnog događaja. Međutim, budući da će razvoj donositi nove dramatične događaje koji će mijenjati društvenu egzistenciju, nastajat će različite frustracije i postavljat će se pitanja tipa «jesmo li se za to borili?», sve dok generacija koja je u ratu sudjelovala dovoljno ne ostari da postane irelevantna. Što se pak tiče sadašnje vladajuće garniture odnosno stranke na vlasti u Hrvatskoj, ona se usprkos činjenici da je sama vodila rat i administrirala njegove posljedice i bila nositelj hrvatskog nacionalizma, ponaša tako da je evidentno da bi radije da rata nije ni bilo. Ona s vidljivom neugodom izbjegava razgovor o tome i s kiselim izrazom na licu pribiva različitim protokolarno neizbježnim obilježavanjima ratnih događaja. Nasuprot tome, vođena svojim orijaškim idejama o uključenju u poredak globalnog kapitalizma, oduševljeno i s neobičnom živošću sudjeluje u akcijama *Gleichschaltunga* zemlje u novi svjetski poredak. Pri tome joj nečista savjest iz vremena rata često ograničava sposobnost jasne artikulacije ciljeva i zaštite nacionalnih interesa i interesa samih građana. Uvjeti pod kojima će Hrvatska ući u EU tako su, barem indirektno i u nekoj mjeri, posljedica rata.

FRUSTRACIJE POSTRATNOG DRUŠTVA

Da li je moguće napraviti neki sumarni prikaz najizraženijih negativnih obilježja koje je rat donio i koje još uvijek na značajan način obilježavaju hrvatsko društvo i njegovo funkcioniranje?

- Redom važnosti i snagom utjecaja na život društva mislim da se ratne posljedice mogu poredati ovako: ljudske žrtve, međuetničko nepovjerenje i indiferentnost, socijalne štete (nestanak

cijelih zajednica kao što su naselja, četvrti, sela, zajedno s njihovom poviješću, kohezijom, simbolikom, ekonomskom povezanošću itd.), razvojni zastoj, društveni nihilizam i, na kraju, materijalne štete. Ljudske su žrtve na prvom mjestu, i to ne samo zbog pijeteta, nego i zato što izazivaju tugu, osjećaj pretrpljene nepravde, ogorčenost i uopće krajnje negativne osjećaje koji će obilježiti živote cijele generacije i određivati njeno ponašanje. Zadovoljavanje pravde za žrtve predstavlja jedan od temeljnih problema koji hrvatska vlast nije uvijek znala do kraja riješiti. Oni koji su odista krivi ili odgovorni za stradanja nisu bili procesuirani, ali su istovremeno vođeni postupci protiv određenog broja osoba koje nisu bile krive ni za kakve stradanja. To stvara frustracije, osjećaj pravne nesigurnosti te potiče razvoj ideja o kolektivnoj krivici. Tako se rat samo produžava.

Da li je moguće govoriti i o nekim pozitivnim faktorima koje je rat donio za funkcioniranje hrvatskog društva?

- Osim stvaranja neovisne države s međunarodnopravnim subjektivitetom u teritorijalnim granicama dotadašnje federalne jedinice – što se može smatrati značajnim političkim uspjehom – teško se domisliti nekoj pozitivnoj posljedici rata. Neke pozitivne karakteristike društvenog ponašanja koje su se manifestirale tijekom rata, primjerice solidarnost, kasnije su se izgubile pod teretom sve težih uvjeta egzistencije i svjesnog poticanja egotističkog pojedinca kao najpropulzivnijeg subjekta gospodarskog sustava koji se sada razvija. Stjecajem različitih okolnosti, izostali su neki manje-više standardni pozitivni učinci rata koji se inače mogu opaziti, kao što su demografski *boom*, intenzivna gospodarska obnova i izgradnja, uvođenje tehnologijskih inovacija i općeniti porast entuzijazma, optimizma i društvene energije. Isto tako, u vremenu neposredno nakon rata izostali su procesi liberalizacije i demokratizacije, koji su također karakteristični za neka poslijeratna društva, pa je upravo razdoblje 1995.-1999. godine bilo obilježeno autoritarnom i nedemokratskom atmosferom u društvu i izolacijom zemlje u međunarodnim odnosima. Značajno poboljšanje na tom planu nastupilo je tek znatno kasnije i nema veze s ratom nego prvenstveno s ambicijama Hrvatske za članstvom u EU i drugim asocijacijama te s općenitim sazrijevanjem društva. Valja kazati da nije došlo ni do porasta svijesti o neproduktivnosti ili prevladanosti rata kao načina rješavanja sporova, ali to nije isključivo hrvatski problem. Premda u neposrednoj ili doglednoj budućnosti ne postoji objektivna mogućnost obnove ratnih sukoba oko pitanja koja su dovela do rata 1991.-1995. godine, činjenica je da neki iredentistički i revanšistički krugovi na gubitničkoj strani zagovaraju povratak na stanje iz prve polovice 1995. godine, obnovu pobunjeničke države u Hrvatskoj i rješavanje položaja Srba polazeći od ratne situacije. Prema uvidima nekih srbijanskih analitičara, operacija OLUJA i njene posljedice počinju se u Srbiji pretvarati u mit o tragediji ali i o budućem povratku u Krajinu kakva je bila uspostavljena ratom. To je uznemirujući razvoj koji pokazuje da rat nije imao univerzalni didaktički učinak. U Hrvatskoj, koja sama nema razloga da snatri o obnovi sukoba, takve pojave samo produbljuju ionako veliko međuetničko nepovjerenje i otežavaju pomirbu, normalizaciju i razvoj društvene uključenosti i ujedno podupiru tezu da će rata sigurno opet biti.

FATALISTIČKI PUT U BUDUĆNOST

Na koji je način u današnjem društvu ta negativna ili pozitivna "energija" možda transformirana? Na koji se način to manifestira?

- Hrvatsko društvo imalo je dva razdoblja iznimno visoke pozitivne energije. Prvi je bio na početku rata kad je postojao konsenzus i visoki stupanj volje za jedinstvom u obrani, te drugi puta na početku 2000. godine kad je postojalo snažno većinsko opredjeljenje građana za demokratizaciju, pokretanje društvenog i gospodarskog života te općenito za modernizaciju i prevladavanje prošlosti. Vlast koja je tada došla na kormilo taj potencijal nije znala realizirati – možda bi točnije bilo reći da se plašila pokrenuti te energije – i društvo je vrlo brzo opet utonulo u letargiju, indiferentnost i pesimizam. Ni druga HDZ-ova vlast, ona od 2003. godine, nije uspjela pokrenuti stvaralačke energije i dovesti do preokreta koji bi naciju učinili samosvjesnom, artikuliranom, s jasnim ciljevima i odlučno angažiranom na njihovom ostvarivanju. Nasuprot tome, hrvatsko društvo ide prema svojoj europskoj integraciji posve pasivno i gotovo fatalistički, ispovijedajući pri tome neku vrstu «cargo culta». S jedne se strane očekuju neki mutno i neodređeno predstavljeni opći pozitivni pomoci, nekakav «opći boljitak», za koji se ne zna kako do njega može doći, što će on uključivati i što Hrvati sami, izvan onih famoznih «pregovaračkih timova», moraju učiniti da bi do toga došlo, a s druge se strane uzgaja neka varava nada da neće doći do negativnih posljedica, za koje se isto tako ne zna što će uključivati i kako bi ih se moglo

spriječiti. Teško je reći je li ovaj fatalizam posljedica zamora ratom i već razmjerno dugom povijesti hrvatskih tranzicijskih nevolja, ili izraz nepoduzetnosti i osjećaja inferiornosti koji ni stvaranje nacionalne države nije uspjelo posve ukloniti.

U kojoj mjeri je rat u široj društvenoj svijesti usadio "klice" političkog ekstremizma ili čak militarizma rigidnog nacionalizma ili šovinizma koji se lako može aktivirati s porastom nekih političkih tenzija? Koliko je moguće razbuktavanje ekstremizma realna opasnost u našem današnjem poslijeratnom društvu? Kako, ukoliko to predstavlja realnu opasnost, društvo "liječiti" od tog problema?

- Ratovi u bivšoj Jugoslaviji 1991.-1999. godine otvorili su Pandorinu kutiju balkanskih etničko-nacionalnih problema, teritorija i granica, čije će se ramifikacije dugo osjećati, a omogućili su da se ukorijene i shvaćanja da je oružani sukob pogodan način rješavanja političkih sporova. Veliki dio političke rekonstrukcije tog prostora je na sreću već iza nas. Međutim, kako je rat načelno doveo u pitanje svaki postojeći politički aranžman, njegovo djelovanje se osjeća i odnosu na one aranžmane koji su, barem na jedno vrijeme, uspjeli preživjeti sam rat, a koji su danas upitni. To se osobito odnosi na Srbiju koja će se u neposrednoj budućnosti, praktički ovih dana, početi suočavati s konačnim posljedicama potezanja rata kao političkog sredstva. Pred Srbijom su naime velike traume, na prvom mjestu određivanje statusa Kosova s mogućnošću njegova izdvajanja u zasebnu državu i odlazak Crne Gore iz državne zajednice sa Srbijom, a može se očekivati sve brži nastavak već započetog odumiranja Republike Srpske, tog posljednjeg relikta prekodrinskih srpskih ratnih «uspjeha». Također, ni u Vojvodini ne jača srbijanski integralizam. Sve je to posljedica dugotrajne radikalne, ekskluzivističke, nacionalno ekskluzivne i ratne politike Srbije. Pitanje je ima li današnja Srbija dostatne psihološke, političke i institucionalne kapacitete da se racionalno suoči s tolikim traumama i gubicima. Proces modernizacije, odustajanja od politike utemeljene na mitovima, razvoja moderne države orijentirane na «ovosvjetske» ciljeve, nisu uzeli dovoljno maha da bi mogli prikriti ili kompenzirati ove gubitke. Logično je stoga očekivati porast ekstremizma, revanšizma i najvirulentnijeg nacionalizma, a izbijanje novih sukoba mogu spriječiti samo iscrpljenost nacije i prisutnost stranih vojnih snaga. Je li rješenje u tome da se Srbiju selektivno poštedi nekih trauma, primjerice da se odlazak Crne Gore kompenzira ostankom Kosova ili obratno? Bojim se da nije, da će ti problemi, ostanu li neriješeni, kasnije biti samo teže rješivi. U Bosni i Hercegovini izostanak političkog, društvenog i gospodarskog razvoja također pruža pogodno tlo za razvoj različitih radikalizama. Stanje je najbolje u Hrvatskoj gdje su vladajuće garniture trenutno zabavljene svojim globalnokapitalističkim ambicijama do te mjere da nemaju ni vremena ni smisla podjarivati nacionalističke i ekstremističke emocije koje bi im direktno osujetile snove o ulasku u elitne klubove. A ako nas je protekli rat iščemu naučio, onda je to da nacionalizam, radikalizam i ekstremizam dolaze s vrha i samo se prenose na mase čije se frustracije i strahovi vještom uporabom medija mogu lako kanalizirati u nasilje prema skupinama drugog nacionalnog i religijskog identiteta.

MANIPULACIJE ŽRTVAMA I ŠTETAMA

Kada se govori o posljedicama rata na ovom području žrtve i materijalne štete su u prvom planu i o njima se gotovo isključivo i govori. Prvo, da li su te žrtve i ta materijalna razaranja cjelovito sagledani, a drugo da li je to dovoljno, koje su druge posljedice zanemarene?

- Neobično je da ni dan-danas, više od desetljeća nakon kraja rata, nemamo pouzdane podatke o broju žrtava u ratu niti o okolnostima stradavanja svake od njih. Takva je situacija doduše uobičajena, budući da tijekom rata redovito dolazi do kolapsa cjeline državne uprave, pa su podaci o žrtvama parcijalni i dolaze s raznih strana, reflektirajući razne metodologije pa i političke interese originatora podataka. Usprkos svojim enormnim resursima, ni MKSJ nije uspio doći do točnih podataka o broju žrtava u tim «našim» ratovima. No to je ipak neobična okolnost, budući da zdrav razum kaže da bi nekolicina činovnika, pa čak i studenata angažiranih preko student-servisa, mogla u razmjerno kratko vrijeme, polazeći od postojeće dokumentacije i primjenom informatičkih tehnologija, lako mogla provjeriti koliko je ljudi rat odnio i utvrditi sudbinu pojedinih žrtava. Radi se o razmjerno malim populacijama i kontinuirano vođenim i manje-više sređenim dokumentacijama. Ni popis stanovništva u Hrvatskoj 2001. godine nije riješio to pitanje. Sve to dovodi u pitanje iskrenost želje da se utvrdi stvarni broj žrtava. Posebno je neobičan slučaj na srpskoj strani gdje podacima raspolaže isključivo jedna nevladina organizacija čija su

nesolidnost i nestručnost, da dademo najblažu ocjenu, dokazane u više navrata i s više strana, a državna tijela ne iznose nikakve podatke. Gubitke JNA u borbama za Vukovar iznio je jedan novinar, a kredibilitet podatka trebao je počivati na ocjeni da je novinar «blizak vojnom vrhu» itd. Slično vrijedi i za materijalne štete čije dimenzije, u uvjetima postojanja tužbi za ratnu štetu, mogu također biti proizvod manipulacija. Postoje međutim dvije velike štete koje se gotovo nikad ne spominju. Prva je šteta koja je nastala time što je umjesto mirnog razdvajanja ili drugog mirnog političkog rješenja krize Jugoslavije uopće došlo do nasilnog raspada i rata, a što je najmanje za jedno desetljeće usporilo politički, društveni, gospodarski i uopće civilizacijski razvoj u državama nastalima raspadom. Ne treba zaboraviti da je bivša Jugoslavija imala daleko tješnju povezanost s tadašnjom EZ nego druge socijalističke države koje su 2004. godine stekle uvjete i ušle u ravnopravno članstvo EU, a bivše republike Jugoslavije – osim Slovenije – još uvijek su godinama, neke i desetljećima, daleko od članstva. Druga šteta o kojoj se ne govori je «maloprodajna cijena rata», naime šteta u koju ulazi sve ono što su od vlastite imovine i posjeda izgubili privatni građani kad su s vrećicama u ruci napuštali svoje kuće i imovinu stjecanu generacijama, a koja je onda opljačkana i razgrabljena. Ali to nije tek materijalna šteta, nego uključuje i psihološke i socijalne gubitke uništenih obitelji i cijelih zajednica.

NIHILIZAM KAO DRUŠTVENA POSLJEDICA RATA

Kakve je posljedice rat u Hrvatskoj ostavio na sustav društvenih vrijednosti, što njih danas obilježava i kako one funkcioniraju u kontekstu društvenog razvoja?

- Čini se da je rat potakao određeni nihilizam odnosno iščezavanje vrijednosti, čak i onih najelementarnijih kao što je poštovanje drugoga, ali to se nije manifestiralo samo u ratnim zbivanjima, nego i u onome što se događalo u njegovoj pozadini, primjerice u privatizaciji, stvaranju «200 bogatih obitelji» itsl.. Na oba plana nudila se potpuna permisivnost i mnogi su tome podlegli. Od ratne dopuštenosti svega pa do brutalnosti današnjih društvenih odnosa, ciničnosti politike i prihvaćanja vrlo grube inačice divljeg kapitalizma vodi ravna crta. U to se onda vrlo skladno uklapaju sugestije, zahtjevi i ultimatumima komesara iz Međunarodnog monetarnog fonda i Svjetske banke koji nastoje da se društvo utemeljeno na uzajamnosti i solidarnosti reformira u društvo maksimalnog rizika kao navodnog uvjeta napretka. Može se reći da nas je naš rat dobro pripremio za sudjelovanje u globalnokapitalističkom svijetu u kojem važe slična pravila i načela kao i u pravom ratu.

Da li je društvo u kojem su tolerantnost, multikulturalnost i sl. vrijednosti potisnuto hendikepirano u svom razvoju i na koji način se to manifestira?

- Čim u jednom društvu postoje «drugi», netolerantnost prema njima znači destabilizaciju cijelog društva jer ona postaje obrazac prihvatljiva ponašanja. «Etnička demokracija» je neodrživa. To se dobro pokazalo i tijekom pobunjeničke vlasti u dijelovima Hrvatske. Nakon početnog terora protiv stanovništva nesrpskog podrijetla, nasilje, bezakonje i progoni proširili su se i na srpsko stanovništvo u čije je ime i radi čije «zaštite» pobunjenička država navodno bila stvorena. Ravnopravne, zadovoljne, zaštićene manjine uvjet su trajne stabilnosti svake političke zajednice, a preko toga onda i pretpostavka društvenog razvoja. Svaka diskriminacija, bez obzira protiv koga je uperena, degradira društvo u cjelini i sve njegove pripadnike.

Što povratak izbjeglica znači za Hrvatsku, za njen razvoj ili probleme u razvoju? Da li se u javnoj svijesti uopće na odgovarajući način percipira taj problem? kakve posljedice za Hrvatsku ostavlja egzodus srpskog stanovništva?

- Egzodus srpskog stanovništva je i dalje ozbiljan problem za Hrvatsku jer se pitanje o njegovim uzrocima i razmjerima stalno obnavlja i još će se obnavljati, osobito na budućim suđenjima pred MKSJ-om. Za Hrvatsku je nepovoljna okolnost da je do egzodusa došlo na kraju rata i da se onda zaboravlja što je tome prethodilo i zašto je do takvog ishoda u danim okolnostima zapravo moralo doći. Uspješnost povratka izbjeglih Srba po mom je mišljenju doduše kasni, ali ipak uvjerljivi dokaz da svrha završnih operacija nije bila etničko čišćenje nego razrješenje jedne nemoguće i besperspektivne situacije. Hrvatska država čini sve odlučnije korake da se povratak izbjeglih može ostvariti. Kuće su obnovljene, vraćene vlasnicima, a rješava se i pitanje starog stambenog prava. U jednoj nedavnoj propagandnoj kampanji za povratak bilo je predviđeno postavljanje jumbo-plakata u Srbiji i Crnoj Gori s pozivima izbjeglicima da se vrate u Hrvatsku kao «dom svih njenih građana». Ne znam jesu li plakati i tamo postavljeni, ali u Hrvatskoj ih je mnogo. Takve akcije sugeriraju da postoji spremnost da se rat prevlada i time što ćemo se pobrinuti i za

«druge», naime tako da nastojimo ublažiti stradanja i onih protiv kojih se ratovalo. Nažalost, povratak Srba nije uvijek svugdje prihvaćen kao nešto što je u interesu hrvatske većine, a bilo je i incidenata, osobito baš u posljednje vrijeme. Nadam se da je to samo privremeno i povezano s hrvatskim frustracijama oko EU i oko Gotovinina hapšenja te da se tendencija rasta broja napada na Srbe i njihove institucije neće nastaviti. Mislim da je došlo vrijeme da se diskurs o Srbima u Hrvatskoj počne mijenjati i da se umjesto predrasuda, nepovjerenja i stalnog podsjećanja na sukobe, počnu isticati i pozitivni primjeri suradnje u prošlosti kojih, barem koliko ja znam, ima vrlo mnogo. Onima koji hrvatsko-srpske odnose prikazuju kao perenijalni rat koji se ne da izbjeći i koji proizlazi iz genocidne ili velikosrpske «naravi» tih naroda treba konačno oduzeti riječ.

EUROPA KAO NOVA ASOCIJACIJA

Može li se na neki način procijeniti u kakvom je zaostatku Hrvatska danas u odnosu na razvijenu Evropu ili tranzicijske zemlje koje su nedavno ušle u Europsku uniju i mogu li se i na koji način te razlike brže smanjivati prevladavanjem poslijeratnih obilježja hrvatskog društva?

- Ne bavim se euroslovljem, ali mislim da razlike spram novih članica EU nisu velike i da je zaostatak Hrvatske bio uglavnom u političkoj sferi, a poslije 2000. godine dominantno na području suradnje s Haagom. I među tranzicijskim – bolje bi bilo reći bivšim tranzicijskim – zemljama koje su ušle u EU postoje značajne razlike, tako da bi se Hrvatska, uz još neke pripreme, mogla razmjerno brzo, lako i neprimjetno uklopiti u to društvo. Poslijeratne specifičnosti Hrvatske u odnosu na druge tranzicijske zemlje polako ustupaju mjesto strukturalnim sličnostima koje proizlaze iz sličnog razvoja koje su te zemlje imale u prethodnom razdoblju. Problemi poljoprivrede s malim seoskim gospodarstvima nesposobnim za tržišni nastup, ili brodogradilišta, jesu zajednički problemi i tu postoje male razlike. Nasuprot tome, razlika spram starih članica EU je posljedica različitog povijesnog razvoja pa Hrvatsku kao malu zemlju, bez značajne samostalne povijesti, bez stoljetnih demokratskih tradicija i bez razvijenog i ukorijenjenog gospodarskog i pravnog sustava, naprosto nije moguće odmjeravati s jednom Francuskom, Austrijom ili Švedskom. Sigurno je međutim da će se problem postojanja razlika uskoro pretvoriti u još akutniji problem njihova nepostojanja jer Hrvatska neće biti kadra da obrani neke bitne elemente svog socijalnog sustava i morat će se prilagoditi općim šablonama.

Unatoč domaćim proklamacijama i međunarodnim pritiscima čini se da normalizacija odnosa u regiji napreduje sporije nego što bi se željelo . Da li i koliko to predstavlja zapravo gubitak i da li političke strukture imaju jasnu svijest o tome ili to, više manje, doživljavaju tek kao nekakav nužan "danak" međunarodnim pritiscima?

- Normalizacija ide tempom koji je u danim prilikama moguć. Pritisak međunarodne zajednice na pojedine države proizašle iz raspada Jugoslavije ne ide toliko u smjeru poticanja njihove suradnje, koliko na mijenjanje značajki unutarnjih sustava u pojedinim zemljama, prvenstveno na području političkog sustava, pravne regulative i pravosuđa. Gospodarski interesi za suradnjom ipak jačaju i to je vidljivo, premda ima više «suradnje» bogatih sa siromašnima nego obratno. Primjerice, hrvatsko je gospodarstvo daleko prisutnije u Srbiji nego srbijansko u Hrvatskoj. To govori da je stanje «normalno» i da vladaju načela liberalnog kapitalizma.

Često se govori o "bijegu " s Balkana, sije se strah od nekih mogućih novih asocijacija i sl. Predstavlja li to zaista neku realnu opasnost, a s druge strane koja je šteta tog svojevrsnog izolacionizama od prostora kojemu ste dugo pripadali? Kako se to manifestira npr. u ekonomiji, prometu, kulturi? Ima li nekih pokazatelja koji bi mogli upozoriti na negativnu cijenu koja se plaća tom "isključivošću" ili novim ekskluzivizmom ili pak pokazati relativnu minornost takve suradnje? Koliko je uopće obnova tih veze i suradnja među državama bivše Jugoslavije koje su bile blokirane ili uništene ratom danas važna za razvoj ovih država i njihovih društava?

- Ako još uvijek postoji, strah od nekih novih asocijacija u starim okvirima je neutemeljen. Ne samo da se nove asocijacije ne planiraju nego se i posljednja postojeća – Srbija i Crna Gora – ubrzano raspada, najvjerojatnije čak na tri države i to uz «dobre usluge» međunarodne zajednice. Vrijeme nacionalnog romantizma ili time prikrivenih imperijalnih ambicija, koje su do sada uglavnom stvarale zajedničke države, nepovratno je prošlo, jednako kao i situacije u kojima se udruživanjem s drugim tražila zaštita od trećega, kao što je bila hrvatska situacija 1918. godine. Nakon krvave propasti dviju Jugoslavija i napetog raspada treće koji se očekuje u travnju ove

godine, samo bi posve deranžirana osoba mogla fantazirati o stvaranje četvrte zajedničke države u jugoslavenskom okviru. Teško da bi takva inicijativa, i da se pojavi, ikada prerasla rubirku *faits divers* gdje su vijesti o raznim čudacima i bizarnim marginalcima. No, s druge strane, prostor se ujedinjuje u političkoj i vrijednosnoj orijentaciji priključivanja Europi, što je svima cilj, tako da nova asocijacija zaista i nastaje. Ona je više virtualna i nematerijalna, ne uključuje teritorije i gubitke suvereniteta, pa je svima lakše prihvatljiva. Kad se svi priključe EU, razlike u nacionalnim sustavima bit će vjerojatno jednake onima koje su postojale između republika u bivšoj federalnoj državi, pa će i projekti stvaranja nacionalnih država izgubiti značajan dio svog izvornog smisla.

2.

PUCAJU MINE, ALI I LJUDI

Goran Vežić

U ratnom Osijeku godine 1992. granatiranom sa srpskih položaja, dva dječaka su stradala od bombe zaostale iz Drugog svjetskog rata! Ratovi, sa svojim posljedicama, se nastavljaju i onda kad bi, pod naletom novih, trebali biti zaboravljeni.

I posljednji rat u Hrvatskoj, više od deset godina od njegova završetka, još traje

- ako nigdje ono u crnim kronikama - jer još uvijek pucaju zaostale mine, ali "pucaju" i ljudi.

Dok je u Hrvatskoj u ratu poginulo oko 7.500 vojnika u borbi - u miru se ubilo više od 1.500 bivših branitelja, odreda od posljedica posttraumatskog stresnog poremećaja. Usporedbe radi - u Bosni i Hercegovini koja je imala pet puta više ratnih žrtava od Hrvatske u višestruko krvavijem i dugotrajnijem ratu, s mnogo težim posljedicama, poslije rata se ubilo oko tisuću bivših vojnika oboljelih od posttraumatskog stresnog poremećaja. Tek će stručnjaci trebati usporediti te dvije situacije i vidjeti zašto je veća stopa suicida kod bivših vojnika u Hrvatskoj nego u BiH unatoč činjenici da im je materijalni status u Hrvatskoj bolji u odnosu na susjede.

ŽIVI SE S ČINJENICOM DA SE VETERANI UBIJAJU

U Hrvatskoj se živi s činjenicom da se veterani ubijaju. Od rata u prosjeku svakog tjedna trojica branitelja dignu ruku na sebe, odnosno bilježi se jedan suicid gotovo svako drugi dan. Samoubojstva su se do groteske institucionalizirala: Prošlog lipnja je potpredsjednica hrvatske Vlade Jadranka Kosor u Slavanskom Brodu otvorila tradicionalni (!), kako su novine zabilježile, malonogometni turnir u spomen na hrvatske branitelje koji su izvršili suicid. Na turniru, kojeg je organizirala Udruga hrvatskih branitelja liječenih od PTSP-a Brodsko-posavske županije, kazivale su vijesti, sudjelovalo je 6 ekipa s 48 djece veterana koji su se ubili.

Život s minama poprima neslućene kontradikcije. Dok se na brojnim minski ugroženim područjima stanovnici žale da minska polja nisu obilježena dotle se na pristupnim cestama Splitu, gdje mina naravno nema, koče jumbo plakati s crvenim mrtvačkim glavama na bijeloj podlozi koje upozoravaju na mine! Novac je potrošen da se plaše turisti umjesto da se stanovništvo upozorava tamo gdje je to potrebno. Glupost ne stanuje samo na vrhu - kod onih koji raspolažu novcima za razminiranje - ona je pratitelj i neposredno ugroženih. Primjerice, prošlog proljeća u Zadarskoj županiji od ukupno 975 oznaka upozorenja pred minskim poljima ukradeno je njih 338. Iza ove nevjerojatne pojave stoje seljaci koji skidaju žice s ograđenih minskih polja. Žica s minskih oznaka, kažu, dobro im dođe za krov na štalama.

DVA POSTO TERITORIJA JOŠ POD MINAMA

Inače, u Hrvatskoj su od mina od 1998. do kraja 2005. godine stradale 262 osobe. Lani je poginulo četvero ljudi, a preklani čak - 14. Prema podacima Hrvatskog centra za razminiranje u Hrvatskoj je preostalo oko 250 000 mina unutar minski sumnjivog područja. Minski sumnjiva površina u RH iznosi 1.174 kilometara četvornih, odnosno neznatno više od 2 posto teritorija.

Nisu mine jedino oružje zaostalo iz rata: U samo tri godine (od 2001. do 2004. godine) akcije "Zbogom oružje", koja je imala za cilj omogućiti građanima da dobrovoljno vrata oružje, koje su zadržali nakon rata, MUP je prikupio oružja dovoljnog za naoružavanje tri do četiri brigade: 67.333 komada minsko-eksplozivnih sredstava – ručnih bacača, zolja, osa i bombi - zatim 6.574

komada raznog automatskog i poluautomatskog vatrenog oružja, 3,7 tona vojnog i gospodarskog eksploziva te više od 2,3 milijuna streljiva raznih kalibara. To su poznate činjenice koje krase vrh ledenog brijega. O tamnoj brojci nelegalnog oružja koje je ostalo kod civila dade se tek nagađati.

MANJINA JE UPOLA MANJE NEGO PRIJE RATA

Prema pisanju "Vjesnika", odnosno njegova specijalnog priloga "Oluja" iz kolovoza 2005. godine u ratu u Hrvatskoj i poslije njega su poginule, ubijene, umrle zbog posljedica rata ili se još smatraju nestalima 22.192 osobe. Od toga je 8147 poginulih hrvatskih branitelja, 6605 poginulih civila hrvatske nacionalnosti, 1218 nestalih hrvatskih branitelja i civila te približno 6222 poginulih i nestalih Srba, pripadnika vojske tzv. RSK i civila, navodi "Vjesnik". Uz to, prema nekim procjenama, 30.000 stanovnika je hendikepirano u ratu.

Hrvatsku se nakon rata smanjila za oko 240.000 ljudi. Odlasci, najvećim dijelom Srba, i dolazak Hrvata izbjeglih iz Bosne i Hercegovine doveo je do promjene etničke strukture stanovništva. Hrvata je prije rata bilo 78,1 posto, a 2001.godine bilo ih je 89,63 posto. Srba je na posljednjem popisu stanovništva 2001. bilo 4,54 posto a deset godina ranije 12,16 posto. Udio nacionalnih manjina u strukturi stanovništva je prepolovljen - godine 1991. bilo ih 14,91 posto, a 2001.godine 7,47 posto. Taj problem, službeno, hrvatske vlasti ne razaznaju. Gotovo da su ga i preskočile u svom izvješću 2004.godine o provođenju o Okvirne konvencije Vijeća Europe za zaštitu nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj.

Iza statistike o poremećenoj etničkoj strukturi ne krije se samo pitanje međunacionalnog balansa. U pitanju je i problem da su neka područja Hrvatske ispražnjena od ljudi, a to nije uvijek samo etničko ili etičko pitanje, nego i gospodarsko. Kratko rečeno - u iseljenim područjima u gradovima se nema što, a na selu nema tko raditi. I onako opustjelo selo u ratu je dotučeno. Gustoća stanovništva na područjima pogođenim ratom je 3,5 puta niža od prosječne gustoće stanovništva. Ta područja su izgubila 40 posto stanovništva. Od onih koji su ostali, ili se vratili, odnosno od onih koji su došli, trećina je iznad 60 godina, skoro polovica je srednje dobi, a tek je petina do 20 godina starosti. Tamo je nezaposlenost iznad 40 posto!

UKUPNA ŠTETA - 34 MILIJARDI DOLARA

Prema studiji "Rat u Hrvatskoj 1991. - 1995." dr. Ozrena Žuneca materijalne ratne štete u Hrvatskoj službeno su procijenjene na 27 milijardi američkih dolara, u što nisu uključene štete na okolišu, pokretnoj spomeničkoj baštini, gubici u prometnoj i gospodarskoj strukturi te posredne štete. Uništeno je ili oštećeno oko 25 posto gospodarskih kapaciteta i 9 posto stambenog fonda, odnosno 145.000 stambenih jedinica. Društveni proizvod je drastično opao -1992. godine iznosio je oko 9 milijardi američkih dolara ili 41 posto manje nego 1989. godine. Vojni troškovi (stvaranje, naoružavanje, opremanje i uporaba vojske) penjali su se i do 15 posto društvenog proizvoda godišnje, pa se, obzirom da je Hrvatska dobila i značajnu pomoć od iseljenika, može pretpostaviti da su izravni troškovi vođenja rata u razdoblju 1991.-1995. godine iznosili barem 7 milijardi američkih dolara.

Prema službenim podacima Vlade RH ukupna ratna šteta iznosi 34 milijarde američkih dolara. Tek godine 2004. bruto društveni proizvod (BDP) je dostigao razinu iz 1990. Od 488 općina u Hrvatskoj 74 posto ih je pretrpjelo ratne štete. Oštećeno je više od 1200 poduzeća, a izgubljeno je 150.000 radnih mjesta. Hrvatski turizam je pretrpio goleme štete - osim u ratu srušenih objekata i objekata devastiranih dugotrajnim boravkom izbjeglica i prognanika - hrvatska obala je bila zaobilažena u širokom luku. Godine 1994. u vrijeme relativnog mira u turizmu je zarađeno oko milijardu i po eura, a lani čak 6 i po milijardi.

Svem u valja dodati da je tranzicija obavljena u ratnim uvjetima što je političkoj eliti omogućilo nepravednu i neracionalnu privatizaciju. To sve je sve pridonijelo osiromašenju i devastaciji gospodarstva. Prema izvješću Državne revizije od 1556 poduzeća obuhvaćenih revizijom za samo njih 75 je utvrđeno da je proces privatizacije i pretvorbe bio potpuno zakonit.

NESTALO 50 TISUĆA MUZEJSKIH PREDMETA

Uz materijalno stradalo je i duhovno: U ratu je oštećeno ili uništeno 70 zgrada muzeja, galerija i zbirki od kojih 44 ima štetu na muzejskoj građi. Ratna šteta na pokretnim spomenicima kulture popisana je u ukupno 162 objekta (crkve, samostani, manastiri i župni dvorovi). Više od tri

tisuća predmeta (slika, skulptura, crkvenog posuđa, crkvenog namještaja, uključivši i ona iz sakralnih objekata SPC-a) nestalo je, oštećeno ili uništeno tijekom rata. Naročito veliku štetu je pretrpjela hrvatska muzejska građa: stradalih predmeta ukupno je 51.652, od kojih je 46.191 nestalo i opljačkano, 3.178 uništeno i 2.283 oštećeno. U području ratnih djelovanja i izvan njih uništeno je ili oštećeno oko 3.500 spomenika i spomen - obilježja Narodnooslobodilačkoj borbi. I ta spomenička baština još se uvijek uništava.

Statistika ratnih šteta i posljedica ovdje ne završava. Više od deset godina nakon rata posljedice su još žive da bi se podaci o njima mogli arhivirati.

III Srbija i Crna Gora

1.

KOLIKO NAS KOŠTA RAT

Goran Svilanović, predsjedavajući Prvog radnog stola Pakta za stabilnost jugoistočne Evrope

Neprocenjivo. I nikad neće prestati da nas košta. Kao i sve koji su verovali da je važnija teritorija nego ljudi koji na njoj žive. Kao i sve koji veruju da oružjem mogu nametnuti svoj predlog rešenja problema. Drugačija procena bila bi dodatni greh prema žrtvama, njihovim bližnjim i sunarodnicima. Prema svima koji su bili protiv mržnje i nasilja, a koji još trpe posledice. I materijalne i emotivne. To je i najsigurniji način da naučimo da cenimo bolje opcije i rešenja unutrašnjih i regionalnih tenzija koja su nam bila na dohvat ruke.

Neprocenjivo. Pa na to dodati i cenu nedovršenog mira. U kojem, na žalost, ne postanu svi generali ni nakon bitke. A mnogi drugi to ostanu, uprkos porazu koji su pretrpeli i zločinu koji su dopustili. Oni i dalje vode ozbiljan tinjajući rat protiv svih onih koji bi da rane zacele, koji bi da se vinovnici kazne, protiv svih koji žele prekid sa strukturama i mehanizmima koji su do rata doveli.

Mi ne znamo kako svet (sada) izgleda

Teško je usled tog tinjajućeg sukoba da, ovako umorni i razbijeni, uopšte i shvatimo kako izgledaju region i svet u koji hoćemo da se vratimo. Manjina, koja vrši pritisak iznutra da se učini istorijski otklon od ratno - zločinačke prošlosti i koja teži da se Srbija ustroji kao demokratska zemlja svih njenih građana, neretko je ista ona koja još i uspeva da uoči nove trendove u međunarodnim odnosima i ekonomiji. Jedan od troškova rata i ideoloških zabluda, koji sada intenzivno dolazi na naplatu, jeste zamor i nedostatak ljudskih resursa, tranziciona depresija ili tranzicioni pesimizam. Nama već i demografski nedostaju generacije koje mogu izneti tranzicione procese. Na sceni su danas dominantne nacional-populističke opcije pod direktnim uticajem oligarhijskih interesa. One i dalje teže da nas drže u izolaciji, koja za njih predstavlja monopolski položaj. Ono što naziremo, sa čim povremeno dolazimo u kontakt, deluje nam dobro odmaklo. Osećamo se nekompetentni i nespremni da se priključimo. Otvaranje države i društva i iskorak u sadašnjost bolni su kao i suočavanje sa ratno-zločinačkom prošlošću.

Neko mi je nedavno priznao strah da jednom, kad Mladić i Karadžić budu uhvaćeni, to više ne bude glavna vest u svetskim razmerama. Mi i dalje gubimo. Korak sa svetom. Interes sveta za nas. Treznimo se sporo u društvu koje ponovo počinje da liči na ono koje je bilo rasad sukoba. A svet drmaju drugi problemi. Opšte prihvaćeni međunarodni principi i sistemi vrednosti poput beskompromisnog zalaganja za zaštitu ljudskih prava, usled terorističkih užasa ponovo se preispituju. Zato je strah mog sagovornika sasvim opravdan. Bez obzira na pozitivne korake u procesu priključivanja Evropskoj uniji, koje je zemlja načinila u 2005. godini (a uvek ostaje pitanje da li je moglo brže i jeftinije), uputno je ne smetnuti s uma koliko je sama međunarodna zajednica doprinela da se to dogodi, te da se ima u vidu da joj interesovanje rapidno popušta. U 2006. godini i nas i svet čekaju nova velika iskušenja. Kosovo, Crna Gora, Irak, EU ustav, pandemije, Iran, Koreja ... da nabrojimo samo neke od vrućih tačaka.

Budući status Kosova – konfuzija i anarhija kao opšte mesto

U Srbiji se, u vezi s novim statusom Kosova, svi slažu s tim da nema povratka na 1999. godinu, bez obzira na to što ti isti „svi“ zauzimaju stavove prema Kosovu koji neodoljivo podsećaju na period od pre 1999. Konfuzija je opšte mesto u Parlamentu, i u Vladi, i u Savetu ministara, i u medijima.

Anarhija je opšte mesto u vojno-bezbednosnim strukturama i sudovima. Zato i ne čudi što se hapšenje Ante Gotovine u Srbiji komentarisalo i kao „još jedan gol koji su nam Hrvati zakucali“. Zauzvrat, u Hrvatskoj su neki za hapšenje sumnjičili „bezbednosne strukture iz Srbije“. Vlasti Republike Srpske sve češće tvrde da su preostali haški begunci verovatnije u Srbiji nego kod njih. Eventualno izručenje Mladića srpski zvaničnici vide kao „najbolji način da se oda počast našim žrtvama“! Novinarka RTS nedavno je prekinula sagovornika, koji je pomenuo „dvesta hiljada mrtvih i preko dva miliona izbeglica“, ocenivši da su to „opšta mesta“.

Mladi polaznici Škole za demokratiju, deca koja, dakle, dobrovoljno dolaze da čuju nešto o nedavnim sukobima i dilemama savremenog sveta, kažu mi da su za Srebrenicu prvi put čuli ove godine, kad je CNN obeležavao deset godina od zločina. Opšte mesto da, ali za međunarodnu zajednicu, a za nas, čak i one radoznalije i odgovornije, na žalost – još ne.

Kakva je perspektiva novih generacija u susretu sa „ostatkom sveta“, ako i uspeju da se provuku ispod gvozdene šengenske zavese, kroz neki od programa olakšanog dobijanja viza? Verovatno će ih pitati kakav imaju stav o nedavnoj prošlosti, o kojoj u svetu postoji konsenzus i šta su uradili da se stvari isteraju na čistac. Hoće li takav iskorak u svet izazvati dodatnu frustraciju i novi talas samoizolacije. Osim frustrirajuće izolacije s kojom već dugo žive - nemogućnosti da relativno jednostavno dođu do viza za zemlje članice EU - u koju ih, s podjednakom odgovornošću guraju i EU i domaći zvaničnici svojim, iz različitih pobuda doduše, autističnim i kontraproaktivnim politikama.

Novi računi stižu nam svaki dan

No, upravo se zarad njih, generacija koje dolaze, ali i onih u svetu koji nailaze na dileme slične našima početkom devedesetih, već sada može i mora „povući crta“ i ukazati na to koliko nas košta odbijanje suočavanja s nedavnom prošlošću, te usporeno i stihijsko uključivanje u sadašnjost. Svakim danom stižu novi računi. Mladić i Karadžić su još na slobodi, uz još desetak drugih haških begunaca. Glavna tužiteljka Tribunala Karla del Ponte nedavno je pred Savetom bezbednosti Ujedinjenih nacija ocenila da je saradnja Srbije i Crne Gore s tim sudom nedovoljna. Javnost je autistična prema dokazima i svedočenjima, bilo da su učinjena na suđenjima pred domaćim ili međunarodnim sudovima.

Sporovi po tužbama drugih država pred međunarodnim sudovima još traju. To otežava preko potrebno regionalno pomirenje, bez kojeg nema ni iskrene regionalne saradnje i daljih integracija. Kao taoci anti-haških interesnih grupa ponovo smo izolovani i homogenizovani oko zajedničkog spoljnog neprijatelja. Nacionalizam uzima maha, kao lažni odgovor na pitanje za koje Srbija i njeni građani danas još nemaju pravi odgovor - ko sam ja, ko smo mi?

To nametanje kolektivnih identiteta i forsiranje oko pogrešno postavljenih jalovih interesa, ima dve dugoročne posledice. S jedne strane je to usporena individualizacija i političko-socijalno sazrevanje pojedinaca, a s druge - nerešavanje istinski bitnih pitanja, poput usvajanja novog Ustava, kao jasnog akta otklona od politike i nosilaca zla. Zaustavljeni su procesi suštinske reforme sektora obrazovanja, bez kojeg nema olakšane razmene znanja i usaglašenog vrednovanja diploma, pa samim tim ni šansi na regionalnom ili evropskom tržištu rada. Koncept za demokratsko obrazovanje građana, preko potreban u vreme slabih institucija i globalnih trendova koji otežavaju snalaženje u ubrzano promenljivom načinu života, ponovo je iz institucija izbačen na marginu.

Zajedništvo nam je preko potrebno

Zato smo i dalje samo jedna od nekoliko zemalja sa tržištima od po nekoliko miliona. Ako bismo prevazišli pomenute prepreke i izašli iz nove klopke zabluda, mogli bismo da se zalažemo za formiranje zajedničke zone slobodne trgovine ili carinske unije, mnogo ozbiljnijeg entiteta za pregovore o nastavku, očito usporenog, pridruživanja Evropskoj uniji. Naše privrede i teritorije su još kompatibilne.

U međuvremenu, u svetu svaki dan niču nove regionalne ekonomske zajednice. Svetsku trgovinsku organizaciju čini 149 „zemalja i teritorija“. U globalnoj utakmici, bolje prolaze nerazvijene

i razvijene zemlje od onih koje su nekad bile u razvoju, a sada su u stagnaciji ili u procesu stabilizacije i rekonstrukcije, kao mi. Zemlje koje su nekad bile u razvoju sada imaju zastarele proizvodne i infrastrukturne kapacitete s jedne, a preskupu radnu snagu koja se teško odriče nekad stečenih sindikalnih privilegija za koje više nema realnih osnova, s druge strane. Slabe institucije, visok nivo korupcije i organizovanog kriminala slabe nivo direktnih stranih investicija. Propuštamo priliku da, uz međunarodnu pomoć, izgradimo više, pogotovu u putnoj, energetske i telekomunikacionoj infrastrukturi.

Bosna i Hercegovina i Srbija i Crna Gora još nisu članice ni Partnerstva za mir. To međunarodnu zajednicu sprečava da nam energičnije pomogne u modernizovanju izdavanja ličnih dokumenata, razmeni policijskih podataka, pametnom upravljanju granicama, demilitarizovanju granica i drugom. To nas, usled potrebe da se ratu protiv terorizma globalno pristupi, čini sve izolovanijim čak i u regionalnim razmerama. Eventualni novi teroristički napad, može biti povod da budemo potpuno izolovani, jer nismo ispunili elementarne uslove za učešće u kolektivnim mehanizma odbrane. Ove okolnosti umanjuju i naše mogućnosti da budemo ravnopravni nosioci regionalnih inicijativa za zajedničku prevenciju i delovanje u slučaju prirodnih i ljudskim uticajem prouzrokovanih katastrofa.

Izolacija kao (potencijalno) leglo terorizma

U regionu, pa i kod nas u Sandžaku, prisutne su i nevladine organizacije iz arapskog sveta za koje se sumnja da pomažu ili regrutuju nove teroriste. Ekonomski očaj, visok nivo korupcije i organizovanog kriminala, loš sistem izdavanja i praćenja ličnih dokumenata, mogu biti pogodno tle za regrutovanje sa naših prostora. U Sarajevu i Londonu su pre dva meseca uhvaćeni mladići i devojke, pripadnici jedinstvene ćelije, sa nekoliko kilograma plastičnog eksploziva i krajnje sumnjivim namerama. Neki su iz Bosne i Hercegovine, neki iz Srbije i Crne Gore, neki sa skandinavskim dokumentima, ali svi poreklom iz ovog regiona. Međunarodna zajednica nije uvek spremna da rezultate takvih zajedničkih akcija objavljuje u javnosti, da ne bi širila paniku među stanovništvom, ali se takvi incidenti sigurno registruju, a nova „žarišta“ stavljaju pod lupu, ili u izolaciju.

Ugledni svetski časopisi i periodika sve češće u svojim tekstovima naš region opisuju samo kao neuralgičnu tačku, centar organizovanog kriminala, u kome je doveden u pitanje koncept multietničkog suživota i interkulturalnog blagostanja. Kosovo se pojednostavljeno opisuje kao naseljeno pretežno Albancima-muslimanima i Srbima-pravoslavicima. Ništa iznenađujuće, imajući u vidu ne samo talas neo-evangelizma u Americi, debate o hrišćanskim temeljima Evropske unije, sve većeg broja verskih škola sa obe strane Atlantika, već i sve jednostavnije podele i rešenja u koja nas guraju aktivni igrači na globalnoj sceni. No, ovaj retrogradni trend i novi stereotipi koji nam se nameću predstavljaju takođe posledicu regionalnih sukoba u kojem su žrtve bile i pedesetogodišnje vrednosti etničkog mira i sekularizacije društva.

Trend je još moguće zaustaviti. U suprotnom, u okolnostima slabih institucija i loše primene postojećih zakona kod nas, te hitne potrebe gašenja kriza širom sveta, ovakvi trendovi mogli bi ubrzano da unište i ono malo preostalog od postmoderne i interkulturalizma kod nas. Najnovija inicijativa Skupštine Vojvodine u pravcu zaštite tih tekovina zaslužuje unutrašnju i međunarodnu podršku.

Izbeglice – grupa za političke manipulacije

Podršku bi trebalo da dobiju i sve inicijative u pravcu povećanja etničke i socijalne solidarnosti, vrednosti skoro zaboravljenih u našem post-ratnom, pred-mirnom, sporotranzicionom društvu. U Srbiji je još oko milion srpskih izbeglica iz Bosne i Hrvatske, te raseljenih lica sa Kosova. Sve su nevidljiviji za političare i medije, ali i za ostale aktere formiranja javnog mnjenja. Ne iznenađuje, ali itekako zabrinjava, nedavno otkazivanje konferencije na kojoj je trebalo da se promovise projekat vlade Republike Hrvatske za povratak izbeglica. Komesarijat za izbeglice i izbeglička udruženja odbili su da ga podrže, uz apsurdno opravdanje da „trenutak nije povoljan“.

Povratak izbeglica Hrvatskoj se nameće kao jedan od glavnih preostalih uslova za pridruživanje Evropskoj uniji. Momenat je itekako povoljan za bilo koju odgovornu vladu koja izbeglice ne tretira samo kao grupu pogodnu za političke manipulacije i osnovu za sticanje međunarodne pomoći. Za milion srpskih izbeglica, broj koji lako može porasti kada se definiše novi

status Kosova, sadašnje vlasti niti predlažu program sveobuhvatne integracije, niti podržavaju programe povratka, niti osuđuju politiku čije su i oni žrtve.

Godina pred nama biće puna novih izazova. Potrebno je da počnemo da nadoknađujemo zaostatak za ostalima u regionu. Zaostatak nije samo ekonomski. Potreban nam je novi politički pristup koji će definisati nove državne interese, a pre svega ih pomeriti sa apstraktnih ili zastarelih pojmova integriteta i suvereniteta ka interesima građana. Novi Ustav. Novi identitet. I Srbije i regiona. To je i jedini način da ublažimo posledice svih pogrešnih politika iz nedavne prošlosti, koje dolaze za naplatu.

2.

PROJEKTANTSKE GREŠKE ILI LUKAVSTVO NACIONALISTIČKIH UMOVA

Zlatibor Vučinić

NA DOBRO PRIPREMLJENOM TLU SVE DOBRO USPEVA

1990. godine "Politika" piše:

"Privreda SFRJ u prethodnoj godini zabeležila najveći rast u istoriji."

"Devizne rezerve zemlje iznose 12 milijardi dinara"

"Dinar vezan za marku u paritetu 1:7."

"U Srbiji se dodatno oporezuje roba iz Slovenije, jer su sa ovom republikom prekinuti privredni odnosi."

Podsećajući na teško istorijsko nasleđe srpskog naroda ("Prošlost duga, teška, sva od rana") kao i na "zvezdane časove naše istorije vezane za vreme ratova, buna, otpora i gneva" u predvečerje jedne nove mobilizacije oličene u "antibirokratskoj revoluciji", Slobodan Milošević kao vodeća politička ličnost Srbije upozorava: "Na dnevnom redu nije diskusija, na dnevnom redu je istorija".

* * *

Ratničkom razrešenju jugoslovenske državne krize prethodile su žestoke konfrontacije nacionalnih političkih elita oko ključnih pravaca društvenih promena. U tom kontekstu parola: "Ili će Srbija biti jedinstvena, ili je neće biti", sa mnogo razloga može biti smatrana burevesnikom nastupajuće istorijske drame. Nepristajanje na bilo kakav kompromis sa idejama asimetričnog federalizma i konfederalizma, u ambijentu uskovitlanih strasti, mitingaških tutnjava i nagoveštaja vanrednog stanja, išlo je na ruku separatističkim tendencijama koje su bujale i proizvodile strah od dominacije najbrojnije nacije. Rezultati su poznati: međunacionalna mržnja, plemenska demokratija, ekstremno centralizovanje vlasti, etnički rat i razbijanje države i svekolika civilizacijska posrnuća.

U tom kontekstu držimo da je veoma zanimljiva analiza Vladimira Goatija da je "... pogrešan institucionalni inženjering pojačao nacionalne antagonizme i doprineo izbijanju građanskog rata i razbijanju Jugoslavije. Ta ključna projektantska greška napravljena je onog momenta kada su se ustavotvorci opredelili za model većinske (vestminsterske) demokratije. U međurepubličkim konfrontacijama najuočljivija je bila činjenica da su jedni pod pravom naroda na samoopredeljenje do otcepljenja podrazumevali pravo republike da se otcepi. Nasuprot njima, drugi su smatrali da u slučaju realizacije takvog prava, sledi neminovna promena granica. Tumačeći granice među republikama administrativnim, srpske elite su stajale na stanovištu da isti princip daje za pravo Srbima da se svi objedine u istoj državi."

PRIPREMA NIKAD DOSTA

1991. godine "Politika" piše:

Franjo Tuđman je, na skupu u Pazinu, povodom zvižduka koji su mu bili upućeni, rekao: "Svi vi koji ovde fućkate i galamite morate znati da ćete ići iz hrvatskih zemalja tamo odakle ste i došli."

Milo Đukanović: "Iako drugi neće, Srbija i Crna Gora ostaju u Jugoslaviji."

Dobrica Ćosić: "Argumenti za federaciju su istorijski i etnički zasnovani, po svojoj suštini su mirotvorni, demokratski i savremenoj evropskoj civilizaciji adekvatni. Tvrdnja da se i konfederacijom može spasiti nekakva Jugoslavija ili nešto od Jugoslavije vulgarno je političko lukavstvo. Konfederalnim rešenjem jugoslovenske državne krize, odnosno razbijanjem Jugoslavije na šest država, nacionalni antagonizmi ne samo da se ne bi uklonili, nego bi se silno uvećali, vodili ratu i ratovima."

Vojislav Šešelj: "Mi se borimo za obnovu nezavisne i slobodne srpske države koja će obuhvatiti sve srpske zemlje. To znači pored današnje sužene Srbije obuhvataće Srpsku Makedoniju, Srpsku Crnu Goru, Srpsku Bosnu i Hercegovinu, Srpski Dubrovnik i Srpsku Dalmaciju."

Dramatični događaji u Bosni i Hercegovini pokazali su, osim ostalog, da su vladajuće nacionalističke oligarhije ostvarile toliki uspeh u razbijanju i najmanje čestice civilnog društva, da je unutar plemenskih nacionalnih korpusa teško identifikovati razliku između onoga što se u civilizovanim društvima zove "sfera kulture", "politička sfera", ili pak "armijsko-policajski resor". U jednom nadrealističkom maniru profesori i pesnici postaju generali, kriminalci postaju policajci, pekari i lekari političari, a vojnici estradne zvezde.

U razgovoru o uzrocima i krivicima za rat na prostorima bivše Jugoslavije, koji je po svojim posledicama najtragičniji događaj u Evropi nakon Drugog svetskog rata sa 200 hiljada žrtava i milion raseljenih ljudi, beležimo karakteristična razmišljanja nekih novosađana sa kojima smo razgovarali o toj temi:

Duško Ražnatović, inženjer: "Onoga momenta kada su u Bosni pobedile nacionalističke stranke, svi oni koji su realno rezonovali i koji su realno shvatali te programe, znali su da do rata mora doći."

Zoran Milojković, privatni preduzetnik: "Za rat su krivi pre svega komunisti koji su orgijali na sednicama Centralnog komiteta... jednostavno, oni su napravili jednu veselu predstavu koja je budila emocije i u kojoj su se svi odmah svrstali iza svojih junaka i lidera i tako je sve počelo."

Radenko Kosanić, preduzetnik: "Sve više mislim da su rat priželjkivali svi, setimo se samo onog snimka na televiziji koji je snimila kontraobaveštajna služba o Špegelju i ugovaranju isporuke oružja Hrvatskoj. To je namerno prikazano da bi se isprovociralo javno mnjenje, a posebno Srbi koji će da krenu u pobunu."

Milan Petrović, lekar: "Odgovornost za zbivanja u Hrvatskoj leže u Tuđmanovoj politici koja je razbuktala hrvatski nacionalizam i ustaštvo. Nova hrvatska desničarska struja htela je da nametne neke svoje nove vrednosti i sve je to onda, potpirivano sa strane, stvorilo nepoverenje kod naroda koji je počeo da se naoružava."

"PLODOVI" DOBRE PRIPREME

1992. godine "Politika" piše:

"Inflacija u Jugoslaviji najveća na svetu. U aprilu je iznosila 100 000 odsto."

1993. godine "Politika" piše:

"Savet bezbednosti uveo ekonomsku blokadu Savezne Republike Jugoslavije."

"U SRJ bez posla 1,5 milion ljudi."

1994. godine "Politika" piše:

"Avioni NATO-a bombardovali položaje bosanskih Srba."

"Dafiment banka ostala dužna štedišama 250 miliona maraka."

"Godine raspleta" urušavale su zemlju i društvo na svim nivoima i u svim sferama. Piramidalne banke i štedionice, razne "dafine", "jezde" i "šiške" objavile su stečaje, ojadivši stotine hiljada ljudi za enormne sume novca (ne tada bezvrednih dinara, već uvek jake nemačke marke). Korupcija, prema analizama "Transparency international" je među najvećima u svetu. Iza Jugoslavije je jedino bio Bangladeš. Bankarske kredite su dobijali samo povlašćeni pojedinci iz partija na vlasti. Kredite koje ili nisu vraćali, ili su vraćali beznačajne sume. Stvorio se malobrojni sloj enormno bogatih ljudi. Iz rata su se vraćali besprizorni pojedinci sa novcem od kojeg su otvarali benzinske pumpe, kazina i kladionice i tako "prljavi novac" prenosili u legalne tokove.

Srednji sloj društva je nestao sa društvene scene. "Pink kultura" je postala dominantna odrednica u sistemu vrednosti.

UMESTO ZAKLJUČKA, A KAO NAJAVA BUDUĆNOSTI

Tačka na sudbinu jedne države stavljena je u pretposlednjoj godini XX veka bombardovanjem Savezne Republike Jugoslavije od strane najrazvijenijih zemalja sveta. U priču da je "narod pobedio" više nisu verovali ni oni koji su je izmislili. Obistinile su se reči **Dobrice Ćosića**: "Na ovom tlu malo šta treba nastavljati, ovde treba razgrađivati, pa ponovo od temelja zidati."

2005. godina: Prema zvaničnim podacima Izvršnog Veća Vojvodine, privreda Pokrajine je u 2004. godini zabeležila nivo od 49,9 odsto u odnosu na privredni rast iz 1989. godine. Petnaest godina namenjenih razvoju "iskoristili" smo da prepolovimo jednom već dostignuti stepen razvoja.

IV English Summary

Usage and publishing of all articles from this newsletters, whole or in parts, is free provided citation of the source. Articles are written in their original language, and may be freely adapted to language standards of the community where they are published.

Top story in this issue :

THE PRICE OF WAR

Is there a price of war and can it be measured? Post-war analyses mostly talk about human casualties and material damage, but those aspects are still not completely researched and documented and are very often subjected to manipulation and misuse. On the other hand civilization, social or development damage left by the war are insufficiently present in public spotlight and scientific research. Their consequences and influence in our post-war societies are not known enough.

Together with heavy trauma of direct casualties there are also dire consequences of social lack of progress or negative metamorphosis that have cut deep into society tissue, its functioning and system of values, negatively impacting post-war recovery and development. Facing these consequences of war is important because only by overcoming them can a society start building a stable peace.

I Bosnia and Herzegovina

1.

NO CONCRETE FIGURES

Amir Sužanj

Inhuman as it sounds, the actual confusion concerning the numbers of war victims in Bosnia and Herzegovina remains to a great extent artificially created. Even today, information on those killed in war is a very suitable topic of daily political manipulations, especially among certain political forces, which are still in power positions, and which effectively represent only poorly concealed structures that created and waged the war in the first place. So, even nowadays, the figures greatly differ when it comes to the number of victims, mainly according to the needs of political clashes and the processes of attracting voters' support.

2.

THE WHIRL OF EVIL

Dušan Babić

Turning constitutive nations into factual minorities is another high price of this war. The entire affair is followed by daily breaches of basic human rights. Under the pretext of the democratisation of society, political clericalism is increasingly taking hold. In an unnatural conjunction with politicians, dissension is brought among peoples, animosity and xenophobia are fuelled and ethnic and national frustrations deepened, creating the least desirable ambience of a pre-political society.

II Croatia

1.

Interview with Ozren Žunec , professor of sociology at the Faculty of Philosophy in Zagreb

SOCIAL AND POLITICAL DAMAGES GREATER THAN MATERIAL

Stojan Obradovic

Although material damage suffered by Croatian society during last war are measured in dozens of billion dollars, they are only a secondary problem – says prof. Zunec. Social and political consequences and damage left by the war are much more important and have long-term effects on people and society as a whole. Croatian post-war society is full of frustrations and is characterized by nihilism that is not only due to war but also due to many negative events happening behind in Croatia. Special problem is the fact that Croatian politicians cannot restart positive energy in society so that social recovery development and accession into the EU are characterized by passivity and fatalism.

2.

BOTH MINES AND PEOPLE ARE EXPLODING

Goran Vezic

War in Croatia is still raging in Croatian crime pages, filled with news about the mines left over from the war that are still exploding, as well as the people. While 7,5 thousand Croatian soldiers died during the war, a thousand and a half committed suicide after the war! There are enough weapons to continue war ten years after its end – at the beginning of this decade citizens voluntarily turned over to the police weapons sufficient to arm 3-4 brigade.

III Serbia and Montenegro

1.

THE PRICE OF WAR

Goran Svilanovic, Chairmen of Working Table I of the Stability Pact for South Eastern Europe

Cost of war is tremendous. And it will never end in costing us. On this cost we have to add the cost of an unfinished peace, which creates no generals with useful hindsight. On the other hand, many became real generals, in spite defeats and crimes they allowed. These people still wage a silent war on all of those who want to heal the wounds, to punish the criminals, to eliminate the causes of war.

It is difficult for us, who are so tired and fragmented, during this silent war to understand how the region and the world in which we aim to return, really looks. We are slowly recovering in a society which starts to look very much as the one which started the conflict. We need a new political approach which will define new national interests and before all move them away from archaic terms of integrity and sovereignty towards interests of citizens. New constitution. New identity of Serbia and the region. This is the only way to minimize the consequences of all wrong policies of recent history.

2.

PROJECT ERROR OR CUNNING NATIONALISTIC MINDS

Zlatibor Vucinic

War solution to Yugoslav crisis was preceded by heavy confrontation of nationalistic political elites about key directions of social changes. Slobodan Milosevic, as a Serbian leading political figure warns in 1990 : «What follows is not discussion, but history». Dramatic events in Croatia, Bosnia and Serbia and Montenegro clearly demonstrated how ruling nationalistic elites managed to break even the smallest particles of civil society.

All the wars «in which Serbia did not participate» which have ended with the only conflict within its territory, the one in Kosovo and the bombardment, left a legacy which will take double the time to overcome. According to official data from Provincial government of Vojvodina, its economy in the year 2004 is only 49.9% of the one from 1989.

Fifteen years of war was used to halve our already achieved level of development.